

5. Там само, спр. 8525, 54 арк.
6. Бедрій А. ОУН і УПА / Анатолій Бедрій. – Нью-Йорк ; Лондон ; Мюнхен ; Торонто : Укр. центр. інформ. служба, 1983. – 64 с.
7. Веденеев Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. / Дмитро Веденеев, Геннадій. Бистухін. – К. : Генеза, 2007. – 568 с.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ, ф. 13, спр. 372, т. 57, 286 арк.
9. Ішук О. Діяльність проводу ОУН (б) на північно-західних українських землях у 1948–1952 роках / Олександр Ішук. – К. : [б. в.], 2009. – 46 с.
10. Ковальчук В. Таємниці польової сумки командира УПА Дмитра Клячківського / Володимир Ковальчук // Іст. журн. – 2009. – № 5. – С. 92–101.
11. Літопис УПА / ред. рада : П. Потічний, Є. Штендера [та ін.]. – Торонто : [б. в.], 1984. – Т. 10 : Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. третя : 1949–1952. – 435 с.
12. Літопис УПА. Нова серія / ред. рада : П. Сохань, П. Потічний [та ін.]. – Київ ; Торонто, 2006. – Т. 8 : Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944–1946. Документи і матеріали. – 1448 с.
13. Марчук І. До питання про утворення та організаційну будову УПА на Волині / Ігор Марчук // Укр. археогр. щорічник. Нова сер. – Т. 11/12. – Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2004. – С. 410–422.
14. Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур» / Ігор Марчук. – Рівне : Вид. Олег Зень, 2009. – 168 с.
15. Марчук І. Брати Бусли. Життя за Україну / Ігор Марчук, Олександр Ішук. – Торонто ; Львів : Літопис УПА. Сер. «Події і люди», 2011. – Кн. 16 : Со щитом и мечом : очерки и статьи о чекистах Ровенщины / редкол. А. Демчук и др. – Львов : Каменяр, 1988. – 205 с.
16. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949 : довід. другий / Петро Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1995. – 295 с.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ, ф. 1, оп. 23, спр. 1693, 127 арк.
18. Armstrong J. A. Ukrainian nationalism. Third edition / J. A. Armstrong. – Englewood, Colorado : Ukrainian Academic Press, 1990. – 271 p.

В'ячеслав Труш

Військовий чинник в націоналістичному русі Харківщини та Волині: порівняльний аналіз

У цій розвідці розглянуто роль військового чинника в українському націоналістичному русі Харківщини та Волині. Висвітлено причини формування українських військових підрозділів, особливості та спільні риси українського визвольного руху Харківщини та Волині. У праці використано раніше не публіковані матеріали радянських архівів.

Ключові слова: військовий чинник, український визвольний рух, військові підрозділи, Харківщина, Волинь.

Труш Вячеслав. Военный фактор в националистическом движении Харьковской области и Волыни: сравнительный анализ. В статье рассматривается роль военного фактора в украинском националистическом движении Харьковской области и Волыни. Охарактеризованы причины формирования украинских воинских подразделений, особенности и общие черты украинского освободительного движения Харьковской области и Волыни. В работе использованы ранее не публиковавшиеся материалы советских архивов.

Ключевые слова: военный фактор, украинское освободительное движение, воинские подразделения, Харьковская область, Волынь.

Trush Vyacheslav. The Military Factor in Ukrainian Nationalist Movement of the Kharkiv Region and Volin Region: the Comparative Analysis. This article is devoted to the study of military factor in Ukrainian nationalist movement of the Kharkiv region and Volin region. The basic indicators of causes formation military detachments, specificity and identical characteristics of the Ukrainian liberation movement in the Kharkiv region and Volin region. In this article used unpublished before soviet archive's materials.

Key words: military factor, Ukrainian liberation movement, military detachments, Kharkiv region, Volin region.

У суспільній свідомості ствердився стереотип про неспівмірність масштабів українського національно-визвольного руху часів Другої світової війни на Західній та Східній Україні.

Західноукраїнський визвольний рух – це бойові дії повстанських загонів, організоване розгалужене підпілля, а на Сході були лише поодинокі виступи. Проте таке твердження є хоча й загалом близьким до істини, але водночас і дещо одностороннім, таким, що не враховує всієї складності питання. Воно тягне за собою і цілком очевидний, але абсолютно хибний висновок про те, що боротьба за Українську самостійну соборну державу – виключно прерогатива західних українців. Досліджень щодо діяльності ОУН на Сході України є досить небагато, частина з них містить помилки, що пояснюються відсутністю доступу істориків до джерел, насамперед архівних. Детальніше цей аспект української історіографії проаналізував кандидат історичних наук Юрій Щур у праці «Національно-визвольна боротьба на Наддніпрянщині у 1929–1939 рр.(роздуми на тлі проблеми)» [1]. Серед дослідників, які вивчали проблеми українського національно-визвольного руху на східноукраїнських землях – трагічно загиблий Дмитро Куделя (Дніпропетровщина), Геннадій Іванущенко (Сумщина), Олександр Добровольський (Донеччина), Юрій Щур (Запоріжжя), Віктор Ревегук (Полтавщина) тощо. Загальнонаддніпрянської тематики присвячено твори вже згаданого історика Юрія Щура, а також Володимира Ковальчука. Щодо Харківщини, то історичні розвідки стосуються переважно ОУН міста Харкова. Найбільш відомим дослідником тут є А. Скоробогатов [2]. Проте загалом тема залишається недостатньо дослідженою, зокрема й на рівні історичної компаративістики.

У цій невеликій розвідці спробуємо порівняти два нібито цілком відмінні регіони – Харківщину та Волинь. Зауважимо, що під Волинню в цьому випадку розглядатимемо не Волинську область, а саме історичну Волинь, оскільки в період першої половини ХХ ст. вона ще являла собою певну адміністративну та культурну цілісність.

Військовий чинник маємо розглянути з урахуванням причин та передумов формування військових підрозділів (зокрема наявності людського (з-поміж інших – мобілізаційного) потенціалу); діяльність політичних організацій, що мали на меті використання військової потуги; вплив зовнішніх факторів (зокрема Німеччини та ССР) тощо.

Як відомо, мілітарний складник у діяльності політичних організацій акцентується тоді, коли прихід до влади мирним шляхом є неможливим чи ускладненим. За часів Другої світової війни перед українцями Харківщини та Волині з'явилися і нові перспективи, і нові загрози, які в багатьох випадках вимагали військового вирішення.

Узагалі стартові можливості двох (на перший погляд – цілковито різних) регіонів на початку ХХ ст. були приблизно однаковими. Обидва перебували у складі Російської імперії, зазнавали нищення основ української ідентичності (мови, культури, релігії). На Волині цей процес дійшов до того, що тут з'явилися навіть російські чорносотенці з організації «Союз русского народа». Процеси українського відродження початку ХХ ст. мали значний вияв і на Волині, і на Харківщині. Проте після українських національно-визвольних змагань ситуація кардинально змінилася. За двадцять років Польщі Волинь зазнала колонізації усіх галузей національного життя. Проте у ті ж таки двадцять років існувала можливість брати участь у політичному житті, зберігати свою церкву, виховувати молодь (зокрема у «Пласті») і навіть діяти в рамках ОУН. Боротьба з комунізмом тривала й за Польщі – відомо про антикомуністичну акцію ОУН в 1934–1938 рр., одним з організаторів якої був Володимир Робітницький [3, 34].

На Харківщині ж протестний потенціал було фактично винищено з корінням – і то не лише повстанські загони та підпільні організації, але й лояльні громадяни – колишні учасники антисоветських формувань, а також цілі соціальні групи, що в перспективі могли взяти до рук зброю, спрямувавши її проти комуністичної влади. Тому перед початком Другої світової війни Волинь і Харківщина мали вже відмінні стартові можливості. Якщо на Волині існувало націоналістичне підпілля, яке мало можливості до системної діяльності (зокрема й військової), то на Харківщині організованого розгалуженого підпілля не існувало. За майже двадцять років міжвоєнного періоду було виховано нове покоління молоді – націоналістичне на Волині та денационалізоване на Сході України (див.: «Звіт про діяльність ОУН на східноукраїнських землях» [4]).

Цікавим є порівняння етнічної ситуації на двох теренах. Обидва мали значний неукраїнський складник – на Волині польський, а на Харківщині – російський. Тому звернення до військового чинника мало й виразне етнічне спрямування – на Волині як захист українського населення від різноманітних польських шовіністів, а на Харківщині (принаймні теоретично) – проти впливу росіян, які загалом ототожнювалися з комуністами.

На Волині збройне протистояння між націоналістами та комуністичною владою розпочинається вже у грудні 1939 р. [5, 11], а 1940 р., із початком активної діяльності Володимира Робітницького, стають регулярними військові вишколи. Із початком Другої світової війни на Волині склалася сприятлива ситуація для формування військових підрозділів. Оскільки цей регіон був швидко зайнятий німецькою армією, советська влада не встигла провести повномасштабну мобілізацію чоловічого населення. Волинь, як прикордонна область, мала значну кількість військових сховищ, а після важливих боїв тут залишилася ще й велика кількість зброї та спорядження. Настрої населення теж були виразно самостійницькими – до поляків, як окупантів, ставилися негативно, до советських комуністів – не краще, а тому прихід німецької армії спершу розглядався як визволення й привід до налагодження самостійного життя, зокрема і його військового складника (навіть у вигляді поліції). Як відомо, націоналістичні військові сили на Волині були розділені між кількома політичними таборами. Окрім УПА, існувала «Поліська Січ» (УПА, УНРА) Т. Бульби-Боровця, яка, однак, не мала можливості до широкого розгортання. Було створено й військові підрозділи мельниківського спрямування, «Фронт української революції», а ще частина долучилася до німецької армії (зокрема у складі Волинського легіону). Пізніше на перше місце виходить УПА, хоча ті ж мельниківські загони продовжували діяти і після вигнання німецької армії [6, 8].

Харківщина мала абсолютно інші умови. Антисоветське підпілля, бої повстанських загонів із чекістами, регулярними військами та загонами колаборантів-чонівців (на Західній Україні вони називаються «стрибками»), розправи над советськими активістами, селянські повстання (Павлоградське та менш відоме Богодухівське [7, 102] – все це Харківщина пережила за десять-двадцять років до того, як такі ж форми боротьби було застосовано на Волині. Проте навіть після розгрому визвольного руху, репресій та Голодомору Харків фігурує в документах ОУН як один із центрів планованого навесні 1941 р. антибільшовицького повстання [8, 106]. Із вибухом Другої світової війни на Харківщині значна частина чоловічого населення була мобілізована до складу Червоної армії, хоча людський потенціал залишався досить чисельним, зокрема завдяки наявності військовополонених. Харківські націоналісти намагалися поставити під свій контроль місцеву поліцію. Місцевий мельниківський керівник Богдан Онуфрик-«Коник» навіть був її керівником, проте німці не могли з цим миритися і Б. Онуфрик був змушений залишити Харків. Мельниківська організація Харкова, керована В. Доленком [9, 10], поставила за мету уникати конфронтації з німцями і намагатися проводити свою діяльність мирним шляхом. Деяко відмінну тактику використовували харківські бандерівці. Їхнє підпілля було озброєним і мало збройну сутичку з німцями. Проте до створення власних загонів справа не дійшла. В області стан справ був ще гіршим. Націоналістичні організації, що створювалися, зазнавали тиску німців і обмежували свою діяльність мирними формами.

Антикомуністичні настрої могли реалізовуватися через вступ до німецьких військових підрозділів, поліції чи місцевої адміністрації. Так частина харківської юнацької секції «Просвіти» пішла добровольцями до німецької армії, зокрема С. Герасимович, брати Т. і В. Кохни, В. Міщенко [10, 8 зв.–9], Б. Хоткевич. Проте частина харків'ян брала участь і в Дивізії «Галичина», і в УПА (приміром серед дивізіонників-харків'ян є хорунжий Андрій Іванів [11]). Хоча мова йде насамперед про тих, хто через різні обставини опинився на теренах Західної України.

Після зайняття Харківщини Червоною армією антисоветський опір мав незначні масштаби. Є згадка старшини Червоної армії, який у березні 1943 р. брав участь у боях за Харків, про участь у бойових діях кількох груп українських націоналістів [12, 53]. Проте організації, що мали на меті військову діяльність, були РАУН (Революційний авангард українського народу), ВФ СУК (Вовчанська філія Спілки українських козаків) та УПО (Українське полтавське об'єднання). Створена харківськими студентами РАУН встановила контакти з націоналістами Західної України та Одеси, планувала пограбувати сховища зброї [13, 49], а «Українське полтавське об'єднання» (УПО), створене в одному з сільських районів західної Харківщини, ставило за мету збройну боротьбу проти советської влади [14, 349]. Аналогічне завдання ставила перед собою й Вовчанська філія Спілки українських козаків [15]. Варто зауважити, що в 1944 р. мобілізаційні резерви було вичерпано й для УПА Волині у зв'язку із масовим призовом до Червоної армії, а за деякий час керівництво місцевої ОУН взагалі вирішило відмовитися від ведення бойових дій і перейти до підпільних форм та методів діяльності [16, 36–37].

Як зазначає історик Володимир Мороз, на Східній Волині у 1954 р. ще діяли близько 200 підпільників [17, 79]. На Харківщині оунівське підпілля ще згадується в 1953 та 1955 рр. [8, 124–125].

Отже, опинившись унаслідок програних національно-визвольних змагань в різних державах, Харківщина та Волинь за часів Другої світової війни мали різні можливості для формування власних військових підрозділів. На Харківщині були свої антисоветські загони, підпілля, масові селянські виступи, але їх винищили з коренем до середини 1930-х років. Націоналісти Харківщини мали працювати фактично «з нуля» серед населення, що двадцять років зазнавало впливу комуністичної пропаганди. На Волині ж у міжвоєнний період проводилася національно-освідомлювальна робота, навіть за польської окупації. Тому військовий чинник на Харківщині та Волині для українських націоналістів відігравав різну роль. На Харківщині націоналістичний рух знаходився на стадії формування, а тому націоналісти намагалися використовувати мирні шляхи діяльності, на Волині ж націоналістичний рух був достатньо впливовим, аби заявити про свої претензії. Проте і на Харківщині, і на Волині український національно-визвольний рух розвивався, знаходячи своє вираження у різних формах, зокрема і військових.

Список використаних джерел та літератури

1. Щур Ю. Національно-визвольна боротьба на Наддніпрянщині у 1929–1939 рр. (роздуми на тлі проблеми) / Ю. Щур // *Визвольний шлях*. – 2007. – Кн. 2. – С. 61–78
2. Скоробогатов А. В. ОУН у Харкові за часів німецької окупації / А. В. Скоробогатов // *Укр. іст. журн.* – 1999. – № 6. – С. 81–89.
3. Дарованець О. Передвісник УПА – Володимир Робітницький / Олександр Дарованець, Ігор Марчук, Володимир Мороз // *Визвольний шлях*. – 2002. – Кн. 9. – С. 33–39.
4. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 496 с.
5. Сергійчук В. Український здви́г: Волинь. 1939–1955 / Володимир Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2005. – 840 с.
6. «На мене дуже вплинула Західна Україна...» (Розмова із лауреатом Національної премії ім. Т. Шевченка Анатолієм Дімаровим) // *Кур'єр Кривбасу*. – 2003. – № 166. – С. 3–14.
7. Плющ В. Боротьба за Українську Державу під советською владою / Василь Плющ. – Лондон : Укр. вид. спілка, 1973. – 125 с.
8. Діяльність підпілля ОУН на Сході України: зб. статей. – Дніпропетровськ : [б. в.], 2010. – 131 с.
9. Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні. 1941–1950-ті рр. / Володимир Ковальчук. – К. : [б. в.], 2011. – 80 с.
10. Державний архів Харківської області, ф. р-6452, оп. 1, спр. № 3515.
11. Вісті комбатанта. – 1974. – Чис. 5. – С. 94.
12. Немчинский А. Б. Осторожно, мины! / А. Б. Немчинский. – М. : Воениздат, 1973. – 255 с.
13. Архів УСБУ у Харківській області, спр. № 035023.
14. Архів УСБУ у Харківській області, спр. № 21722, т. 1.
15. Чистілін В. Незламні духом / В. Чистілін // *Главное*. – 2011. – № 40.
16. Марчук І. Формування та структура УПА-«Північ» / Ігор Марчук // *Визвольний шлях*. – 2003. – Кн. 8. – С. 23–37.
17. Мороз В. Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях / Володимир Мороз // *Визвольний шлях*. – 2004. – Кн. 8. – С. 72–87.

Микола Посівнич

Життєвий шлях Петра Башука

У статі на основі архівних документів та спогадів висвітлено діяльність Петра Башука в українському визвольному русі. Показано його роль у тогочасних суспільно-політичних процесах у Західній Україні та формування як провідного діяча ОУН в еміграції.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, ідеологія, пропаганда, підготовка, бойові акції.

Посивныч Николай. Жизненный путь Петра Башука. В статье на базе архивных документов и воспоминаний освещена деятельность Петра Башука в украинском освободительном движении. Представлено его роль в тогдашних общественно-политических процессах в Западной Украине и формирование как ведущего деятеля ОУН в эмиграции.

Ключевые слова: Организация украинских националистов, идеология, пропаганда, подготовка, боевые акции.